

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XXII

Rédacteur

NIKOLA TASIC

Membre correspondant de l'Académie Serbe des Sciences et des Arts
Directeur de l'Institut des Etudes balkaniques

Secrétaire

ALEKSANDAR PALAVESTRA

Chercheur-assistant de l'Institut
des Etudes balkaniques

Membres de la Rédaction

De Yougoslavie: MILUTIN GARASANIN, ALOJZ BENAC,
RADOVAN SAMARDZIC, MILKA IVIC, CEDOMIR POPOV,
DRAGOSLAV ANTONIJEVIC, VESELIN ĐURETIC,
MIODRAG STOJANOVIC

De l'étranger: ANTHONY EMIL TACHIAOS (Thessalonique),
DIMITRIJE ĐORĐEVIC (Santa Barbara — Californie),
ALEKSANDAR FOL (Sofia), NIKOLAJ TOLSTOJ (Moscou)

BELGRADE

1991

Никола ЖУТИЋ
Архив Југославије
Београд

КОМИНТЕРНА И КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА У ИЗВЕШТАЈИМА ЕВГЕНИЈА ЖУКОВА

Анстракт — Тематски уникатни извештаји Е. Жукова сведоче о антијугословенству (антисрпству) Коминтерне, о разбијању земаља „француског система“. Евидентна је сарадња Коминтерне и обавештајних служби совјетске државе са европским ревизионистима и са свим политичким и националним „незадовољницима“ Југославије. Беч је у извештајима представљен као централа антисрпских интернационала. Тероризам Коминтерне синхронизован је са „балканским“ тероризмом Усташа, „Македонствујућих“, албанских „Комитетлија“. Финансирање комуниста вршено је доларским капиталом. Југословенска историографска пракса не потврђује Жуковљева сведочанства, док су доступни извори делом фактографски поударни са његовим извештајним подацима.

Питање сарадње Коминтерне са антијугословенским интернационалама (фашизам, римокатолички клерикализам) и сепаратистичким организацијама (франковци, усташе, ВМРО, Косовски комитет и др.), обавијено је велом тајанствености и представља, у доброј мери, табу тему југословенске историографије.

Југословенска историографија је дала јединствену оцену о Коминтерниној активности на дезинтеграцији и разбијању Југославије у раздобљу од Петог до Седмог конгреса (1924—1935). Међутим, различито се објашњавају узроци и поводи таквог понашања Коминтерне и југословенских комуниста. Деса Пешић изриче конкретан суд о њеној антијугословенској акцији: „Главни циљ Коминтерне (у ствари СССР-а) био је уништити Југославију као државу“.¹ Поистовећујући генералну идејно-политичку линију Коминтерне и СССР-а, Д. Пешић главни узрок таквог става према Југославији види у потреби од-

¹ Д. Пешић, *Југословенски комунисти и национално питање*, Београд, 1983, 253.

бране совјетске државе од француско-енглеске војне интервенције. По мишљењу Д. Пешић, „Коминтерна је, да би потхрањила националистичка расположења, која подстичу пламен револуционарног покрета, препоручила југословенској комунистичкој партији и неке пароле из франковачког арсенала: 'Напоље сви српски окупатори, чиновници и жандарми'; 'За служење војне обавезе у родном крају';² КПЈ је била врло некритична према неким антирежимским организацијама. Тако је испољила наклоност и према усташкој јер је ова показивала највиши степен одрицања југословенске државе... Преко 'Пролетера' КПЈ је поздрављала активност Усташа у земљи, њихове организације третирала као национално-револуционарне и захтевала од чланства КПЈ да им пружи пуну помоћ. Врхунац такве политике био је летак упућен Усташама у Лици и осталим крајевима и радницима, сељацима и угњетеним народима земаља Југославије, у коме се обраћала хрватском народу са позивом да свим снагама подупре борбу Усташа".³

Усташко-комунистичку сарадњу Љ. Бобан објашњава на следећи начин: „У документима се сусреће став да КПЈ подржава усташки покрет, при чему се мисли на устанички покрет тј. масовну оружану борбу, а не усташки покрет као страначко-политичку идеолошку оријентацију. У акционој политици КПЈ се залагала за одвајање усташког, као масовног устаничког покрета од водства усташког покрета као идеолошко-политичке оријентације.“⁴ Тридесетих година усташки покрет је имао јасно изражену идеолошко-политичку фашистичку физиономију која је изражавана у „правашкој“ Будаковој идеологији, у тесној сарадњи са Италијом и ревизионистичким мађарско-бугарским снагама. Коминтерна, а тиме и КПЈ, која је деловала под надзором и по упутствима Москве, сигурно су биле добро упознате са суштином усташког покрета па отуда изненађује Бобанова оцена да је КПЈ мислила на устанички усташки покрет. Усташки покрет никада у Хрватској, између два рата, није добио масовне размере да би се могао називати устаничким.

Г. Влајчић, као и Д. Пешић, закључује да је главни иницијатор дезинтеграције Југославије била правствено Ки, с тим што се хронолошка граница таквог Коминтерног дејствања померила на 1920. годину: „Свој план о разбијању држава Балкана Ки је посве отворено понудила још 1920. године, да би, понукана збивањима 1923. и 1924. године, свој захтев поновно обновила на свом V Конгресу. Такав њен однос према државама Балкана био је диктиран објективним међународним положајем Совјетског Савеза због сталне опасности од капиталистичке интервенције.“ Г. Влајчић поставља питање: „Није ли

² Исто, 251.

³ Исто, 260.

⁴ Љ. Бобан, *Контроверзе из повјести Југославије*, Загреб, 1987, 54—55.

такав приступ дезинтеграције балканских држава био један вид социјалистичке колонијалне политике?"⁵

Јозеф Колејка из Брна наводи негативну оцену версајских уговора од стране КИ, која је, као задатак међународног револуционарног покрета, постављала разбијање версајског система па и негирање буржоаске државности. Дајући генералну оцену става КИ према државама „француског система“, Колејка истиче инсистирање КИ на разбијању версајског система све до 1933—34. године.⁶

Поједини историчари узрочнике погрешних ставова КПЈ, о потреби разбијања Југославије, виде у „централистичкој и хегемонистичкој Краљевини СХС“ која је терором, насиљем и денационализацијом изазвала негативно опредељење комуниста. Заборавља се на провизорности Краљевине СХС, односно, на чињеницу да је Видовдански устав остао далеко од своје реализације у државноправној пракси јер нису, у већини случајева, обнародовани адекватни системски закони. Одредбе Видовданског устава о државним властима остале су непокривене законском регулативом. Одредба о подели земље на области почела се реализовати тек од 1925. године. Претходни правни системи остали су добрим делом меродавни дајући, при том, Краљевини СХС партикуларистичко државноправно обележје. Дакле, у правно неизграбеној држави тешко се може постићи већи степен централизма. Отежавајућу околност у реконструкцији улоге КИ, њених метода борбе, питања савезништва са Италијом и сепаратистичким покретима у Југославији, представља недоступност архивске грађе КИ у Москви. Због тога се Извештаји Е. Жукова не могу упоредити са изворном грађом првог реда која би потврдила или негирала ауторове наводе.

Документи са пленума КИ, Петог и Шестог конгреса КИ, сведоче о њеној „националној политици“ која је ишла у прилог сламању земаља француског система. У Резолуцији о националним питањима у средњој Европи и на Балкану, са Петог конгреса КИ, одређено је да „комунистичке партије Средње Европе и Балкана стоје пред задатком да свим средствима подрже национално-револуционарни покрет угњетених народности. Парола — право на самоопредељење сваког народа, укључујући право на отцепљење — мора у садашњем предреволуционарном раздобљу, у новонасталим империјалистичким државама да дође до изражаја у пароли: Отцепљење угњетених народа, у посебне државе, од Пољске, Румуније, Чехословачке, Југославије, Грчке“.⁷ У делу наведене Резолуције о „Југословенском питању“ констатује се да је „теорија о једин-

⁵ Г. Влајчић, *КПЈ и национално питање*, Загреб, 1974, 130.

⁶ Цит. према: Ј. Плетерски, *Нације, Југославија, револуција*, Београд, 1985, 270.

⁷ Комунистичка интернационала — стенограми и документи конгреса, Горњи Милановац, 1982, књ. 7, 997.

ственом троименом народу Срба, Хрвата и Словенаца“ штетна као „маска за великосрпски империјализам“. Задатак КПЈ је да „води одлучну борбу против националног угњетавања... и за самоопредељење народа, да подстиче национално-ослободилачке покрете. Пошто у Југославији постоји народни покрет против националног угњетавања, масовни покрет за право на самоопредељење, национално питање има актуелно и оштро обележје и непосредно дотиче интересе радних маса. Због тога се општа парола у вези с правом на самоопредељење коју истиче КПЈ, мора изразити у облику издвајања Хрватске, Словеније и Македоније из састава Југославије и стварања независних република“.⁸

Председник ИК КИ Жиновић на Трећем пленуму ИК КИ 1923. оштро је критиковао однос балканских комунистичких партија према националном питању, зато што национално питање нису искористили за рушење постојећих влада у тим земљама.⁹

Према интенцијама VI Конгреса КИ, на IV конгресу КПЈ 1928. године, захтевано је од југословенских комуниста да се боре за разбијање државног интегритета Краљевине СХС и стварање независних радничко-сељачких република Хрватске, Словеније и Црне Горе. Координираном акцијом бугарских, југословенских и грчких комуниста дошло би до уједињења свих македонских територија у једну македонску републику и свих албанских територија у албанску републику. Из састава Краљевине СХС отпада и северни део Војводине који треба да се integriше у мађарску социјалистичку републику.¹⁰

Комунистичка штампа у Југославији („Борба“, „Класна борба“, „Пролетер“) Шестојануарску диктатуру назива „крвавом“, „великосрпском“, „фашистичком“, те поставља захтев за разбијањем Југославије уз подршку усташке „револуционарне-ослободилачке организације“ која треба да се бори против „српских окупатора“. „Радник“, орган комунистичке партије САД, у броју од 7. VIII 1929 „запрепаштен“ је начином суђења Анти Павелићу и Густаву Перчецу и исто коментарише чланком „Како се у земљи отвореног разбојства суди“.

Неопходно је поменути изворну грађу антикомунистичке, грађанске провенијенције која сведочи о контактима комуниста са сепаратистичким организацијама и партијама: документи Министарства правде (верско одељење) о синхронизованом деловању италијанских агентура, РКЦ, са албанским (шиптарским) и „македонствујућим“ сепаратистима, грађа Министарства правде — поверљива архива, о контактима франковаца, усташа и комуниста у казним заводима, о повезаној делат-

⁸ Исто, 1000.

⁹ Г. Влајчић, н. д., 117.

¹⁰ Историјски архив КПЈ, том II, Београд, 1950.

ности „комунистичко-федералистичких“ организација са ВМРО у Македонији у раздобљу Диктатуре итд.

Руски новинар-емигрант А. Ксјуњин јануара 1930. године саопштава „сензационална открића“ вишег совјетског чиновника и дипломате Беседовског о делатности Коминтерне и совјетске државе, о којој су, по његовим речима, пуних 10 година узалудно писали руски новинари. „Документима које је однео са собом, из париског посланства, Беседовски је, корак по корак, показао сву одвратну крваву делатност те шаке безумних људи који су срушили руску државу... Када је тајно постало јавно, вероватно ни један политичар неће више доказати да Коминтерна и совјетска власт није једно исто“.¹¹ Ксјуњин, инспирисан открићима Беседовског, пише о акцији Москве у Југославији: „Москва је одлучно и одређено ставила комунистичком покрету задатак да се заузме командни положај на страни свих опозиционих снага, које сада немају водство, и да се затим, у погледу организације, и тактике, сједине у један фронт... Егзекутива КИ дала је упутство: помагати сваку сепаратистичку струју и сваку тежњу ка аутономији имајући у виду, за даље, потпуну сепарацију мањина. Коначни циљ Коминтерне као и пре, Савез балканских совјетских република...“¹²

Збирка Е. Жукова раритетно је сведочанство за југословенске оквире, руског антибољшевичког емигранта о „тајној делатности“ Коминтерне и обавештајних организација совјетске државе. Његови извештаји и новински чланци хронолошки се подударају са раздобљем отвореног антијугословенског деловања КИ (1924—1935), с тим што се већина записа односи на раздобље диктатуре. Е. Жуков је био од јула 1923. београдски дописник берлинског „Руља“ — „руских демократских новина“ дакле, гласила руске буржоаске емиграције која иступа у име одбране француског система. Жуков сарађује са руским емигрантским листовима „Наш век“ и „Ново слово“, који су излазили у Берлину. Уредништво „Републиканско-демократског“ часописа „Сегодња“ из Риге, упућује 4. V 1924. Е. Жукову молбу да постане дописник за Балкан. Е. Жуков кореспондира са ЦЕПС-ом (Central European Press) из Прага, „Њујорк Тајмсом“ почасни је дописник „Морнинг поста“, активан је у управи „Руског сокола“ у Краљевини СХС.¹³ На основу оскудних и доступних података, може се претпоставити да је Е. Жуков састављао извештаје и новинске чланке према подацима који су му упућивани, вероватно од антибољшевичке франкофилске руске емиграције из Граца, Беча, Трста, Барија... Не може се порећи добра обавештеност Е. Жукова

¹¹ „Политика“, 1. I 1930.

¹² Исто.

¹³ АЈ, Збирка Е. Жукова.

и доследност у исказима који не долазе у међусобну контрадикторност. Написе Е. Жукова, с друге стране, треба примити са дозом резерве због антикомунистичког ауторовог опредељења, прожетог изразитом мржњом према совјетској власти.

Е. Жуков посматра Краљевину Југославију као полигон сукобљених идеологија: интегративне француске либералне и дезинтеграционе из Рима, Ватикана и Москве. Југославија је од Коминтерне сврстана у антисовјетски франкофилски табор, па је у њој требало појачати антифранцуску пропаганду.

У извештају *Опште тенденције КИ*, из 1933. године, Жуков констатује да се „цео систем КИ од центра у Москви па до последње ћелије у Југославији, налази пред ломљењем и преуређењем. Ова реконструкција односи се на све сфере делатности, како на оперативну и организациону страну, тако и идеолошку. У Москви су поставили на дневни ред питање ревизије тактике свих секција КИ усмеравајући рад на терен широке јавне акције, која би обухватила незадовољнике свих боја без обзира на класну припадност“!

Идејни творац нове тактике КИ, према Жукову, је Стаљин: „Иако је формална одговорност пренета на Мануилског, Пјатницког и Смерала, свима је било познато да су ове личности биле само извођачи стриктних наређења самог Стаљина“. Предлог „нове тактике“ КИ Стаљин ће, преко Мануилског, поднети јуна 1933. на пленуму ИК КИ који је формално требао да потврди нову платформу и тактику. Суштину ове реформе Жуков своди на то да ће ИК КИ дозволити свим секцијама да ступе у везу са „свим могућим буржоаским партијама и групама које су вољне да раде у интересу радничке класе. Дозволе за коалицију комуниста и буржоаских партија даване су и раније појединим секцијама Коминтерне али ће сада ово бити обележено као општа и обавезна тактика за све“.¹⁴

У вези преуређења центра КИ у Москви, као и ликвидације водећег центра у Берлину 1933, због појаве Хитлера, остварена је нова „расподела активних снага КИ у Европи и на Балкану.“ Егзекутива Коминтерне (БКПЗЕ) пренесена је у Осло. Један центар пренесен је у Праг где су смештени конфиденти Москве. Они су управљали борбом против Хитлеровог режима у Немачкој. Други центар је био у Бечу где су се окупили углавном немачки комунисти пребегли у Аустрију. У Бриселу, трећем центру, налазио се секретаријат Бироа комунистичких партија западне Европе. Веза с Бечом и Прагом одржавана је преко Француске и Швајцарске, а са Лењинградом преко Копенхагена где се налазио резидент КИ, Ана Безе.¹⁵

¹⁴ АЈ, Збирка Е. Жукова, *Опште тенденције Комунистичке интернационале 1933.*

¹⁵ Исто.

Бољшевичку делатност из Беча¹⁶ водиле су четири институције совјетске државе: ОГПУ, РАЗВЕДУПР, КОМИНТЕРНА, ЕКОНОМСКА ШПИЈУНАЖА. Посебну важност КИ је придавала раду својих секција у Прагу, Пољској, Француској и Југославији, дакле секцијама у земљама француског система које је требало разбити и на њиховим територијама образовати совјетске републике. Балкански организациони Биро Коминтерне у Бечу обједињавао је комунистичке секције у Југославији, Бугарској, Грчкој, Румунији, Мађарској и Италији. На челу Бироа стајала је „тројка“ која је располагала овлашћењима Коминтерне (Бошковић-Ф. Филиповић, Блумфелд, Реис). Главна веза између Москве и балканских секција КИ ишла је преко совјетског дипломатског представништва у Бечу под чијим надзором су деловале све револуционарне совјетске државе и Коминтерна.¹⁷

Због јењавања опасности од социјалне револуције, по мишљењу Е. Жукова, „последња карта на коју комунисти играју, без изнимке су сви разорни елементи, сви незадовољници у свим балканским државама... Најновија тактика КИ је образовање јединственог фронта свих разорних елемената. При томе нема њихове комунистичке идеологије већ се избацују разарајуће, потпалјивачке и анархистичке лозинке... Комунистима ништа не смета да раде заједно с италијанским фашистима или с Хајмеровцима који теже к успостављању Хабзбурговца... Пред нама је неоспорни факт најтешње сарадње између елемената комунизма, фашизма и хајмера чији се планови очито покривају у једном: ако сваком од ових елемената посебно не успева да постигне жељени циљ зашто се тај циљ не би покушао постићи заједничким силама“.¹⁸

Е. Жуков наводи да се систем организације и карактер комунистичке делатности у Југославији веома разликује од метода КИ који се примењују у средњој и западној Европи: „Код образовања нове организације активисти КИ више не стреме да произведу класни избор, не деле пролетерске од селачких организација, већ супротно, по сваку цену желе их објединити. С друге стране, рад у масама и организацији маса, на чему је посебно све време радила Москва, пошто није имао повољне услове, одбачен је дефинитивно“. За организацију маса на Балкану уопште, и у Југославији посебно, нема никаквих објективних услова. Политички режим и систем администра-

¹⁶ За А. Ксјуњина, Беч је центар целокупне комунистичке пропаганде у Европи и центар балканске секције од 1927. Бечком центру потчињени су Балкански комитет КИ, Војни информациона биро, Биро Црвене помоћи и Биро профинтерна („Политика“, I. I 1930).

¹⁷ АЈ, Збирка Е. Жукова, *Делатност Коминтерне*, I III 1934.

¹⁸ АЈ, Збирка Е. Жукова, *Баволска работа Коминтерне на Балкану — организација и рад балканског штаба у Бечу*.

тивног управљања су такви да не може бити речи о било каквим друштвеним организацијама које би могле послужити прикривеној комунистичкој акцији.¹⁹

Жуков констатује да су, за развитак комунистичког покрета, најтежи услови у Југославији јер су „полиција и власти врло осетљиве на све појаве класне борбе особито на партијску комунистичку акцију где се одлично примењује, за борбу против комуниста, моћ постојећег војно-политичког апарата“. Жуков закључује да због тога Југославија изазива најјачи интерес КИ која улаже највеће напоре на Балкану. У вези с тим, КИ ради све могуће како би се у суседним земљама повела акција на стварању повезаног покрета ради успеха комунистичке идеје у Југославији.

Посебно поглавље Жуков посвећује сарадњи бечког центра са хрватским националистима. Међу комунистима, који су имали задатак да спреме и помогну бекство В. Мачека (осуђен 1933. због загребачких пункција, Н. Ж.), Жуков на првом месту помиње име Георги Димитрова, „члана Бироа Балканске секције (КИ), који је живео у Бечу са пасошем на име Рудолфа Хедерера. Поседује и немачки пасош на име др фон Шатмана. Он је у вези са хрватским сепаратистичким круговима. Ухапшен је од стране хитлероваца у Немачкој а после пуштен на слободу по личном наређењу Геринга“. За оптуженог на Лајпцишком процесу Василија Танева, Жуков каже да у Југославији ради у војним хелијама, интелектуалним групама, са главним задатком вршења транспорта — рејон Стара Србија и зона ка Бугарској. Има везу са мабарском полицијом. Благоје Попов, такође актер Лајпцишког процеса, изасланик је војне секције КИ. Повезан је са РАЗВЕДУПР-ом. Његов задатак је: успоставити везу са бројним организацијама Хрвата, Далматинаца, Црногораца. Има контакт са италијанском агентуром. Њему је наређено, као и претходним, да комунистичке елементе веже са хрватсконационалистичким.²⁰

КПЈ по Жукову није више комунистичка странка већ „револуционарни савез радника, сељака, и војника“ чији се рад на стварању посебне хелијске конспирације наставља без значајног успеха. За Жукова КПЈ више не постоји: „Бројно стање комунистичких организација је у опадању. Углавном сада постоје само три мало значајније организације. Београдска група се састоји од 15 хелија са 250 чланова. Највећа хелија је на београдском универзитету која броји 150 чланова али је овај број, према укупном броју студената (7000), веома незнатан. У Загребу комунисти имају хелију од 300 чланова. Бројно стање хелија у загребачком рејону у сталном је порасту са укупно 1000 чланова. Трећа значајна комунистичка група постоји

¹⁹ Исто.

²⁰ АЈ, Збирка Е. Жукова, *Опште тенденције КИ 1933.*

у јужној Србији са центром у Нишу (1200) чланова“.²¹ У извештају „Комунистичка акција у Југославији“, из јануара 1933, Жуков детаљно образлаже ову сензационалну бројност у „јужној организацији“ са центром у Нишу: „У јужној Србији (овде се мисли и на Македонију — Н. Ж.) ситуација је повољнија него на северу. На железничкој прузи Београд—Ниш, ћелија железничког и телеграфског савеза знатно се проширила, из рејона пруге прелази у варош. Нишка организација, после скорашњег губитка, се опоравила. Покушава се створити јача веза са селом и рударским предузећима. Овде на Југу социјални проблеми не играју никакву улогу али у првом реду постоји интерес само за национално-политичке проблеме Македоније, Албаније, Грчке и Србије. Јужна организација са центром у Нишу, прва је створила свој стални извршни одбор, који је ујединио ћелије у Нишу, Приштини, Врању, Скопљу, Призрену, Битољу, Струмици и групе у Пироту, Митровици, Штипу и Охриду“. Веродостојност ових података једино појачава прецизно навођење „бројности комуниста који плаћају чланарину (1009) и исто толико ослобођених плаћања“.

Жуков посебно издваја комунистичку организацију у Сплиту на челу са Браном Преурсићем која је радила у тесном контакту са „сепаратистичком хрватском омладином“. Приликом хапшења сплитских комуниста полицији је пао у руке материјал који доказује уску сарадњу комуниста и хрватских сепаратиста у Југославији, као и то да су оружје, експлозив и комунистички леци уношени у Југославију преко Трста. У вези с овим било је и откривање јаке организације у Шибенику на челу са свештеником Павлом Поповићем „познатим вођом хрватске сепаратистичке омладине“.

Ситуацију у Босни Жуков оцењује као неповољну за комунисте. Сарајевска ћелија је изгубила „пређашњи ауторитет код маса“ зато што је раскинула сарадњу са „левичарским крилом муслиманске партије“. Од 450 комуниста, колико је имала у време сарадње са ЈМО, сарајевска ћелија је спала на број од 190 комуниста.²²

Ликвидирана је и комунистичка организација у Бихаћу која је ојачала слаби покрет у Босни. У штрајкачким покретима у великим предузећима у Зеници, Варешу, Крушевцу, Осиеку, током 1933. године, према оцени Е. Жукова, комунисти нису имали већег удела.

²¹ Жуковљеви подаци о бројности комуниста одступају од усвојених историографских мишљења. Очигледно су преувеличане цифре, поготово у погледу бројности комуниста у „Јужној организацији“. Према подацима из Историје СКЈ, КПЈ је 1932. год. имала 300—500 чланова, 1933. год. 1400 а 1934. год. 2828 чланова. У Србији је 1934. год. било 356 чланова а у Македонији 172 (Историја СКЈ, Београд, 1985, 119—120).

²² АЈ, Збирка Е. Жукова, *Комунистичка акција у Југославији*, 19. I 1933.

Полиција је успела током 1933. године да открије низ комунистичких ћелија и да поновно, после 1929. године, нанесе јак ударац комунистичком покрету. Жуков наводи 18 комунистичких процеса на којима је 183 комуниста осуђено на 577 година робије.

Жуков је забележио успех полиције у вези поновне ликвидације великих ћелија у околини Љубљане и Марибора где је ухапшено двадесетак комуниста, углавном италијанских држављана, који су по наређењу Беча, пребегли из Италије у Југославију. Овде су комунисти маскирали свој рад представљајући га као акцију против фашизма у Италији. Они су приступили терористичком друштву „Соча“ из Љубљане које им је дозволило да оснују засебну омладинску секцију под именом „Млада Соча“ у којој су комунисти вршили неометану пропаганду. Одржавали су везу са Инсбруком, центром италијанске комунистичке конспирације, те слободно прелазили италијанску границу код Горице и Логатеца (Логатића) одржавајући везу са комунистичком конспирацијом у Италији. Југословенске власти су у почетку потпомагале њихов рад да би касније увиделе да италијански комунисти раде, по интенцијама Рима и Коминтерне, против Југославије.²³

Овако разбијен комунистички покрет у раздобљу диктатуре, није имао шансу да делује у форми једне политичке партије, већ кроз илегалне ћелије које су се, према инструкцијама из Москве, морале повезивати са свим политичким незадовољницима у Југославији. И заиста, овај политички тренутак карактеришу савезништва свих антијугословенских опозиционих групација. Римокатолички политички опозициони покрет је првих година диктатуре најорганизованији. Према инструкцијама из Рима и Ватикана деловао је повезано са франковцима, припадницима ХСС, носиоцима албанског сепаратизма и усташког тероризма. С друге стране формирао се јединствени хрватски политички покрет у коме су учесници ХСС, франковци, усташе, комунисти и римокатолички клер.

Бан Савске бановине Костренчић извештава М. Стојадиновића крајем 1935. године „о цепању јединственог хрватског фронта који је оформљен у време диктатуре“.²⁴ Очита је тенденција удаљавања вођства ХСС-а од римокатоличког клера и франковаца због питања опозиционе сарадње са Србијанцима, самосталним демократима. Други узрочник удаљавања је питање селаштва, односно питање доминације над заједничким предметом интересовања ХСС и римокатоличког клера.

Е. Жуков највише текста посвећује управо овим синхронизованим акцијама сепаратиста свих боја, укључујући у њих,

²³ АЈ, Збирка Е. Жукова, *Опште тенденције КИ — стање акције у Југославији*.

²⁴ АЈ, Збирка М. Стојадиновића, *Извештај Бана М. Костренчића*, децембар 1935.

поред хрватског опозиционог националног покрета, и носиоце терористичко-сепаратистичког покрета бугарско-македонског ВМРО-а („македонствујућих“) и албанске качачке одреде. У извештају (чланку) „Терористичка акција на Балкану — совјетско-италијанска кооперација“, Жуков оптужује италијанске политичаре да се служе нечасним средствима како би бољшевици искористили за превођење италијанских националних интереса на Балкану. Главна сметња у остварењу тих интереса је Југославија. „Стварањем моћне југословенске државе Јадранско море је престало бити *mare nostrum*; започела је борба око Албаније, кључа ка Јадранском мору. К томе се придружио још један разлог: јак савез Југославије с Француском јавио се у време затегнутих итало-француских односа... По-реметити унутрашњу снагу Југославије, користећи се племенским противречностима, то је италијанским политичарима био суштински задатак. Интереси Треће интернационале и италијанског империјализма нашли су се на истом пункту.“

Најконтроверзнији подаци у извештајима Е. Жукова су они који говоре о италијанско-совјетском зближавању.²⁵ „Идеја совјетско-италијанске кооперације“, каже Жуков, „родила се у марту 1927. године.“²⁶ Те године један од највећих фашистичких активиста сусрео се у Женеви с војним комесаром Пугачовом и водио с њим неслужбене разговоре о интересима који могу зближити СССР и Италију на Балкану и о утицају Енглеске и Француске на Балкану. Констатовали су да су, на жалост, италијанска и совјетска дипломатија пролазиле поред балканских проблема превиђајући могућност заједничког рада на општем плану уз поштовање обостраних интереса.“

²⁵ Између СССР и Италије потписан је 25. X 1921. споразум о отварању званичних представништва у Риму и Москви. Мусолини је 30. XI 1923. изјавио у Скупштини да Италија не треба да игнорише улогу и значај Русије и да његова влада не налази никакве препреке у признавању СССР-а, тражећи за узврат повољне услове у трговинској размени. Нотом од 7. II 1924. Мусолини извештава Народног комесара за иностране послове о обнови дипломатских и трговинских односа. Народног комесаријат СССР-а, у ноти од 11. II 1924. изразио задовољство Совјетске владе поводом закључења италијанско-совјетског трговинског уговора (*Комунистичка Интернационала...*, књ. 7, 1189). Италијански делегат Бордига на V конгресу КИ 1924. критикује „извесне руске другове“ због изјава које су садржавале „уверавања пријатељства према званичној Италији и вођи Мусолинију што је изазвало nelaгодност код италијанског пролетаријата прогоњеног од стране фашизма“. (*Исто*, 634).

²⁶ Извештаји Жукова су у контрадикторности са истраживањима В. Винавера, који наводи следеће чињенице везане за 1927. годину: „Мусолини је у пролеће 1927. почео антисовјетску политику у ослонцу на Чемберлена... Совјетски амбасадор у Турској је сматрао да СССР мора бити активнији на Балкану и ослањати се на Југославију. У Берлину је амбасадор Крестински југословенском посланику давао савет да никако не изазива Мусолинија. Интерес СССР-а је да Југославија не буде у сукобу са Италијом и њеном заштитницом Енглеском“ (В. Винавер, *Југославија — Француска између два рата*, Београд, 1985, 107, 113).

Године 1929. закључена је Конвенција²⁷ после дугих преговора руководиоца блискоисточног сектора совјетске политике Карахана и Литвинова са италијанским дипломатама. Оштрица конвенције била је искључиво усмерена на Југославију која је оцењена као непријатељ Италије и СССР-а, војни полигон француског дејствовања и непријатељ интереса обе преговарачке стране. Конвенција је предвидела оправданост италијанских интереса у Албанији, Далмацији и утврдила специјалне интересе Совјета у Хрватској.²⁸

На основу италијанско-совјетског договора постепено се изграђивао специјални балкански апарат који је радио у пуном контакту с комунистичким центром у Бечу. У италијанским пограничним лукама и административним центрима предузете су све мере за несметано деловање комуниста у Југославији. У Ријечи и Задру направљени су конспиративни пунктови који су били под непосредним покровитељством префекта. Ови пунктови су курирском везом били у контакту с антисрпским групама у Југославији. Италијанска анархистичка група „Фратини“ ставила се на располагање совјетској агентури и са знањем италијанских власти прикључила себи бившег анархисту, једног од најпознатијих „чекиста“, Петра Рубина.

Жуков закључује да је из таквог односа са Италијом совјетска власт извукла велике користи. Сакривајући непосредну помоћ Италијана, совјетска власт је добила могућност да маскира своје деловање кријући се иза „италијанских комуниста“. У специјалним инструкцијама западног сектора Коминтерне, агентима је саветовано да увек делују или као Италијани или под италијанским моделом. Та својеврсна мимикрија показала се врло погодном јер се делатност Треће интернационале, како каже Жуков, водила под маском многобројних народности које насељавају Балкан: „У случају откривања (провала), особито терористичких аката, Москва ће бити увек по страни и на сцену ће ступати „бугарски комитет, македонски сепаратисти, хрватски сепаратисти“ итд. Са овим се постиже још један циљ: „сије се раздор између Југославије и њених суседа, ствара се интрига међународног карактера која ће постати детонатором крупних политичких догађаја у Европи“.²⁹

Е. Жуков је подробно описао ток терористичких акција од места организовања, наоружавања и кретања комунистичких терориста до извршења самог чина: „Почетком септембра (1933) из Одесе³⁰ турском једрилицом у Бугарску луку Бургас

²⁷ О наведеној Конвенцији из 1929. нема помена у литератури и нама доступним изворима.

²⁸ АЈ, Збирка Е. Жукова, *Терористичка акција на Балкану — совјетско-италијанска кооперација*.

²⁹ Исто.

³⁰ Руски емигрант А. Кејуњин такође наводи Одесу као „главно стовариште оружја и експлозива за специјалне агенате на Балкану“ („Политика“, 30. I 1930).

отпремљена је група српских и македонских комуниста, одабрана из састава одеске ГПУ од свршених студената-курсиста московске комунистичке академије. Летећим одредом руководи Бугарин Доржен са задатком извођења терористичких акција у јужном делу Југославије. Летећи одред је формиран због заједничких акција са западномакедонском организацијом. Њихов заједнички циљ је јачање и продубљивање терора, углавном у пределима старе српске територије, борба са граничарима, пребацивање у Југославију војног материјала за снабдевање обласног комитета и бојна пропаганда ослобођења Македоније. У саставу летећег одреда су специјалисти за рушилачка дела и људи који добро рукују радио, телеграфом, железничким саобраћајем и аутомобилом. Предвиђено је оснивање хемијске лабораторије за израду пиротехничких производа. Летећи одред је снабдевен фалсификованом српском, грчком и др. валутама. Што се тиче рушилачких средстава, бомби, оне су искључиво страног порекла — грчке, бугарске, италијанске али никада руске.³¹

Москва и Рим су истовремено, не штедећи средства, настојали да придобију муслиманска племена Албаније за италијанску страну. Из Солуна у Флорину (железничким транспорт) и из Бриндизија у Валону пренешени су товари и бојни материјал уручиван беговима. „Ови материјални докази пријатељства и корисности“, по речима Жукова, „производе сасвим позитивне утиске међу јужне брбане и распростиру антисрпска расположења. Деловање пограничних албанских племена врло се тешко разликује од деловања диверзантских група, које су сличне одеским и које су се требале образовати и пребацити на југословенску границу из Барија, Бриндизија и Трста“.³²

Влада и службени кругови у Италији отворено су се оглађивали од таквих терористичких акција, али већ поменути италијански Комитет, који се налазио у тесним односима с Москвом, радио је врло енергично. Тај је Комитет формиран под високим покровитељством Д'Анунција и располагао је огромним новчаним средствима.

Говорећи о финансијским и материјалним средствима, Е. Жуков је изнео податак да је југословенска комунистичка секција добила у првој половини 1933. „свега“ 12.250 долара редовне помоћи, а није било ни дотација за ванредне потребе. Из наведене ауторове формулације може се закључити да је новчана помоћ комунистима Југославије, ранијих година, била обилнија.³³ Разлог овако редуциране помоћи Жуков види у

³¹ Исто као напомена 27.

³² Исто.

³³ Жуков истиче податке „узете из протокола централног надзорног одбора ЦК ВКП (б)“, по којима је КПЈ добила у другој половини 1932. из званичног буџета КИ 15.000 долара за трошкове комунистичке

„садашњој реорганизацији целокупне акције у самом центру који још није одредио конкретне задатке за југословенску секцију“.³⁴ Жуков овде цитира мишљење југословенског Министарства унутрашњих послова које је дошло до закључка да би, у борби против комуниста у Европи, требало створити међународни полицијски центар. „Москва троши за свој рад милионе долара. Њени агенти путују у првом разреду, одседају у најбољим хотелима и добијају огромне хонораре. Међутим, ни једна земља посебно не може трошити толико за борбу с Коминтерном. Али сви скупа би могли створити много јачу организацију која би укинула сваку акцију ових подземних сила Коминтерне“.³⁵

Жуков помиње „католички капитал“ код финансирања „хрватских и словеначких леворадикалних организација и радничких савеза“. Наведене организације „посебно у Љубљани и Карловцу, добиле су новчану подршку из непознатих извора. У сваком случају, Трст, који усклађује своје издатке са италијанским, не обавештава од кога је та новчана потпора добијена. Мисли се да је она стигла по католичкој линији. Како првобитни извори потврђују то значи да се католици поново активирају“.³⁶

Познат је став КИ (комуниста) према религији и верским заједницама. „Пролетерска државна власт мора укинути сваку државну помоћ цркви, спречити свако мешање цркве у државно организовано васпитање и безобзирно сузбијати сваку контрареволуционарну делатност црквених организација или појединачних функционера“.³⁷ С друге стране, КИ је захтевала да се борба против религије води „са свим неопходним осећањима такта и свом опрезношћу, нарочито у оним слојевима трудбеника где је религија била чврсто укорењена у свакодневни живот.“ Дакле, из одређених тактичких разлога придобијање религиозног становништва за идеје „Црвеног октобра“, стављена је ограда код наступања комунистичких атеиста према религиозном становништву.

У извештајима с краја 1934. године Е. Жуков своди Коминтерну на „филијалу“ државних органа совјетске власти.

пропаганде. Поред овога Жуков наводи невероватну цифру од 105.000 долара за КПЈ (за различите ванредне потребе у вези са револуционарним радом, „Комунистичка акција у Југославији“, 19. I 1933); А. Ксјуњин презентира статистичке податке секретаријата Друштва народа, по којима за европске центре КИ издава по 40.000 долара за свако тромесечје“ („Политика“, 30. I 1930).

³⁴ АЈ, Збирка Е. Жукова, *Опште тенденције КИ 1933. године*.

³⁵ Исто.

³⁶ АЈ, Збирка Е. Жукова, *Извештаји састављени према подацима сакупљеним у Грацу и Бечу — усклађени са извештајима из Трста и Барија*, 27. XI 1932.

³⁷ *Конгреси Коминтерне...*, књ. 7, 956, *Програм КИ усвојен као нацрт на V конгресу КИ*.

„Према најновијим подацима берлинске и бечке агентуре московски властодршци су дефинитивно отуђили КИ, њен првобитан самостални значај. Само још споља она је центар светског пролетаријата, а у ствари, она је сведена на ниво обавештајне организације у служби Комесаријата иностраних полова и РАЗВЕДУПРА.“³⁸

Представљајући нову персоналну шему на Балкану 1934. године Жуков, као нов циљ Коминтерне на Балкану, износи „политичко васпитање појединих партијских вођа, као и маса, у смислу консолидације апсолутног утицаја Русије“, док се било какав рад „на социјалним променама“, потпуно искључује. Због зближења са Русијом препоручено је да се искористи национална блискост Руса и балканских словена. Предвиђено је и оснивање „организација свих пријатеља совјетске Русије у једну чврсто вођену политичку организацију“ која би се с временом дочепала власти. Тек после ових задатака у први план би се избацили класни и комунистички задаци.

За Бугарску је, у централи Коминтерне, одређен конкретан задатак: стварање „радикалског блока“ против владе Велчева—Георгијева у форми уједињених опозиционих елемената. У Југославији је конкретан задатак: створити од бивших радићеваца и српских земљорадника једну сељачку утицајну групу која би постала политички ослонац совјетске Русије у овој земљи.

Појава Хитлера и јачање национал-социјализма изазвали су заокрет у генералном курсу КИ која сада усмерава активност против носиоца европског тоталитаризма. Због страха од нове заједничке опасности долази до зближавања СССР и Француске на „народнофронтовској“ линији од 1935. године. Народнафронтовско деловање југословенских комуниста јаче се испољава од времена шпанског грађанског рата, конкордатске кризе и поготово од аншлуса и чехословачких догађаја 1938. године.

Евидентан је преокрет код југословенских комуниста од 1935. који се испољавао у занемаривању националног елемента као примарног. Комунисти нису више радо виђени „савезници“ хрватских сепаратистичких и националних политичких групација. Напротив, уочљиво је, насупрот шестојануарском раздобљу, јавно антикомунистичко иступање франковаца и припадника ХСС. „Хрватски свеучилиштарци“, студенти националисти, у прогласу из новембра 1935. године, наводе „разлоге зближавања“ комуниста са франковачком омладином: „Познати типови, поклоници Црвене Москве која убија и тлачи бројне народе Русије, искористили су, по свом старом обичају, и ову прилику за свој протународни и протусоцијални рад. Те продане комунистичке душе хтеле су, под маском борбе за

³⁸ АЈ, Збирка Е. Жукова, *Нови апарат КИ на Балкану*, 30. X 1934.

седмартовском „изазову“, иако је он био у центру свих је разорне идеје и окружити атмосферу погубним бацилима Треће интернационале... Они говоре само о хрватском народу, хрватском свеучилишту, борби за народно ослобођење итд. Пуна су им уста тога после петوماјских избора. Данас говоре исти они који су недавно у аули фућкали „Лијепој нашој домовини“³⁹

В. Мачек је 1935. године негодовао због убацивања комуниста у редове ХСС-а називајући их при том „најгорим елементом“. Овакво понашање хрватских политичких фактора није било уобичајено у диктаторском раздобљу када делује јединствени хрватски опозициони фронт састављен од идеолошко-политички контрадикторних делова.

У завршној оцени може се изрећи суд о израженим индицијама које делом потврђују Жуковљеве наводе о контактима и сарадњи југословенских комуниста са сепаратистичким антијугословенским организацијама, све у циљу распарчавања буржоаске франкофилске Југославије — важне карике за очување „Европског поретка“ и војног блока упереног против Совјетске Русије. Жуковљеве наводе о сарадњи СССР-а и Коминтерне са фашистичком Италијом и „Хајмвером“ из Аустрије, не потврђује југословенска историографска пракса која, уосталом, ова питања није ни стављала на истакнуто место нити посебно истраживала. „Тајне договоре“, „мистериозне споразуме“ Коминтерне и Италије, које често цитира Е. Жуков, не потврђује доступна изворна документација па из тих разлога треба изразити скепсу према тим деловима Жуковљевих извештаја.

THE COMINTERN AND THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA IN THE REPORTS OF EVGENY ZHUKOV

Summary

The reports of Evgeny Zhukov are in the Yugoslav framework a rare testimony of the secret activities of the Comintern and intelligence organizations in the Soviet Union against the Kingdom of Yugoslavia and the existing European system. In the absence of archival sources of Soviet provenance (the Archive of the Comintern), Zhukov's testimonies grow in importance.

Zhukov linked the activities of the Comintern with all anti-Yugoslav international (Italian fascism, Roman Catholic clericalism) and separatistic organizations (Franciscans, Ustashas, VMRO, the Kosovo Committee etc.).

³⁹ АЈ, Збирка М. Стојадиновића, *Извештај М. Костренчића*, децембар 1935.

As a newsman of the Russian bourgeois emigration in Yugoslavia, Zhukov wrote in defense of the newly established European bourgeois order. He composed his reports and newspaper articles from information he received from the anti-Bolshevik Francophile Russian emigration in Graz, Vienna, Trieste and Bari. His reports are partially corroborated by Yugoslav archival documents and press. Russian newsman A. Ksiunin testified to the sensational discoveries of the diplomat Besedovski in connection with the intelligence activities of the Comintern and the Soviet Union: "Besedovski has shown, step by step, the utterly repulsive activities of this handful of insane people who have overthrown the Russian state. Moscow has firmly entrusted the communist movement with the task of taking the command position on the side of all opposition forces".

Zhukov spoke in a similar tone about the executive of the Comintern which, in his opinion, instructed the communists in Yugoslavia to aid every separatistic trend and aspiration towards autonomy in order that an alliance of Balkan Soviet republics be created. The center of communist anti-fascist activity was located in the Soviet diplomatic representative office in Vienna. Because the threat of a social revolution abated, Zhukov believed, the last card on which the communists were playing was all destructive elements, all malcontents in the Balkan states: "the communists do not mind working together with the Italian fascists or the Austrian Heimwehr who strive to re-establish the Habsburg dynasty. Before us is the indisputable fact of the closest cooperation between elements of communism, fascism and Heimwehr, whose plans agree at one point — if each of these elements fail to achieve their desired aim separately, why not try to achieve it through concerted effort".

Zhukov devoted a separate chapter to the cooperation of the Vienna center and Croatian nationalists. He singled out a communist organization in Split which worked in close contact with the Croatian separatist youth. He devoted the most attention precisely to the synchronized actions of separatists of all hues including bearers of terroristic actions (the Bulgarian-Macedonian VMRO, the Albanian Kaçak units). Zhukov did not forget to mention the "Catholic capital", employed in financing Croatian and Slovenian left-wing radical organizations and labor associations.

The most controversial information in Zhukov's reports is that about an Italian and Soviet reproachment. Zhukov accused Italian politicians of employing dishonorable means to take advantage of the Bolsheviks for the implementation of Italy's nationalist interests in the Balkans. However, judgment may be passed on unmistakable indications confirming in part Zhukov's statements of contacts and cooperation between the Yugoslav communists and separatistic anti-Yugoslav organizations, all aimed at breaking up the bourgeois Francophile Yugoslavia — an important link for the preservation of the "European system" and the military bloc aimed at the Soviet Union. Zhukov's statements about the Soviet Union's and the Comintern's cooperation with fascist Italy, Heimwehr and the Vatican have not been backed by Yugoslav historiographic practice, which did not place these questions in the foreground, nor research them owing to ideological obstacles.

